

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ

Оксана Бялик

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Анотація:

У статті окреслено проблему статевого виховання учнівської молоді в країнах Євросоюзу, висвітлено процес становлення системи статевого виховання у скандинавських країнах, а також Німеччині й Польщі та визначено їх особливості. Обґрунтовано доцільність впровадження позитивного досвіду країн Євросоюзу в систему освіти України.

Ключові слова:

статеве виховання, сексуальна просвіта, статеві стосунки, стать, учнівська молодь, скандинавські країни (Швеція, Норвегія), Німеччина, Польща.

Аннотация:

Бялик Оксана. Особенности становление системы полового воспитания учащихся в странах Евросоюза.

В статье обозначено проблему полового воспитания учащихся в странах Евросоюза, освещен процесс становления системы полового воспитания в скандинавских странах, а также Германии и Польше, выделены их особенности. Обоснована целесообразность внедрения положительного опыта стран Евросоюза в систему образования Украины.

Ключевые слова:

половое воспитание, сексуальное просвещение, половые отношения, пол, учащиеся, страны Евросоюза, скандинавские страны (Швеция, Норвегия), Германия, Польша.

Resume:

Byalyk Oksana. Peculiarities of formation of students' sex education system in the European Union countries.

The article is devoted to the problem of students sexual education in the countries of European Union. The process of formation of sex education system in Scandinavian countries, Germany, Poland, and their peculiarities are described in the article. Expediency of introduction of positive countries of European Union into Ukrainian system of education is grounded.

Key words:

sex education, sex enlightenment, sexual relationship, sex, the students, the European Union countries, Scandinavian countries (Sweden, Norway), Germany, Poland.

Постановка проблеми. У сучасному світі спостерігається невтішна статистика захворювань на СНІД та інші хвороби, які становлять небезпеку для здоров'я та життя людства. Тому проблема статевого виховання як запорука здоров'я нації сьогодні є однією з пріоритетних у розвинених державах світу. Зокрема статеве виховання як цілеспрямований освітній процес реалізується в навчальних закладах таких розвинених країн, як Велика Британія, Данія, Канада, Німеччина, Норвегія, США, Фінляндія, Франція, Швеція, Японія та ін. На особливу увагу щодо позитивних тенденцій статевого виховання учнівської молоді, що впроваджуються в навчальних закладах, заслуговують країни Євросоюзу, у яких статеве виховання є важливим напрямом державної освітньої політики.

Відомий вітчизняний учений у сфері статевого виховання та підготовки молоді до сімейного життя В. Кравець зазначає: «Україна повинна активно й динамічно входити в світову систему освіти, як це робить багато цивілізованих країн. Модернізація та шкільні реформи у світлі принципів євроінтеграції в усіх країнах ставлять перед дослідниками статевого виховання учнівської молоді й підготовки її до сімейного життя завдання, що актуалізують дослідження взаємовпливу педагогічних процесів у загальноосвітньому вимірі» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу увагу проблемі статевого виховання приділено в наукових працях таких вітчизняних дослідників, як Г. Ващенко, І. Вовк, Т. Говорун,

І. Даценко, І. Ковальчук, В. Кравець, О. Кузнецова, І. Мезеря, Н. Новікова, Т. Паничок та інших. Актуальність окресленої теми розкрито й у наукових дослідженнях закордонних учених, зокрема Т. Бартс, К. Едгар, Л. Елісон, В. Ескрідж, Г. Еттерберг, О. Контула, Т. Нурміаго, Г. Монбіот, Д. Сандбі та інших.

Формулювання цілей статті. Мета статті – схарактеризувати особливості становлення статевого виховання учнівської молоді в країнах Євросоюзу та обґрунтувати доцільність впровадження позитивного досвіду у вітчизняну систему освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статеве виховання в ряді країн Євросоюзу має тривалу історію та характеризується відкритістю поглядів на проблему статі та сексуальності. Водночас низький рівень підліткової вагітності, хвороб, що передаються статевим шляхом, і абортів спостерігається саме у скандинавських країнах, таких, як Норвегія, Швеція, Данія та Фінляндія, де питанню сексуального та репродуктивного здоров'я надають великого значення [10]. Саме завдяки високому та стабільному рівню економіки ці країни спромоглися встановити стійку систему статевого виховання, яку було впроваджено в навчальні плани шкіл без особливих суперечок між урядом і Міністерством освіти [5]. Саме з 30-х років ХХ століття розпочинається становлення системи статевого виховання, що відбувається шляхом проведення радикальних соціальних реформ і політичних змін у галузі охорони здоров'я та гендерної рівності [8].

Так, наприклад, статева просвіта у Швеції розпочалася в 1933 році із заснування Елізою Оттесен-Енсен Шведської Асоціації статевої освіти (RFSU). Сьогодні ця організація є провідною у Швеції та входить до Міжнародної Федерації з питань планування батьківства (IPPF, International Planned Parenthood Federation).

Саме створення такої асоціації сприяло тому, що Швеція стала першою країною у світі, яка запровадила в систему освіти заняття зі статевого виховання. Спочатку такі заняття були введені лише у систему початкових шкіл як необов'язкові. Вони спрямовувалися на ознайомлення молодого покоління із правилами особистої гігієни, використання контрацептивів, засобів запобігання небажаній вагітності тощо. А починаючи з 1955 року, програми статевого виховання та сексуальної просвіти стали складниками навчальних планів і були доповнені питаннями про статеві відмінності, інтимні стосунки, будову статевих органів, пологи. Вони надавали інформацію статевознавчого характеру школярам, починаючи з початкової школи, а викладання курсу «Сексуальність і особисті відносини» стало обов'язковим у навчальному закладі. До кожного класу в навчальному закладі підходять індивідуально, і після спостережень та анкетування приймають рішення про те, як проводити заняття. Школярів віком від 6 до 10 років інформували про внутрішньоутробний розвиток плоду та процес пологів; в 11-12 років обговорювалися загальна анатомічна будова, зміни, що відбуваються у тілі із віком, а також відмінності між чоловіком і жінкою, статеві стосунки, норма і паталогії. У 13-15 років з учнями проводилися бесіди про сексуальні й особисті стосунки, про наслідки статевого життя, хвороби, що передаються статевим шляхом, небажану вагітність тощо. Такі обговорення відбувалися не тільки на заняттях зі статевого виховання, а й зрідка й на заняттях з інших предметів (наприклад, біології, релігієзнавства, історії, етики, соціології, літератури). З учнями 16-19 років питання любові, сексуальності, контрацепції, мастурбації, порнографії розглядалися вже більш детально [3, с. 183–185].

Проте такі методи виявилися неефективними, оскільки кількість небажаних вагітностей, захворювань на СНІД та інші негативні тенденції серед молоді продовжували зростати. Очевидним залишався той факт, що неможливо уникнути проблеми лише за допомогою лекцій чи шляхом інформування молоді про небезпеку хвороб, що передаються статевим шляхом, або шкоду абортів, зробленого в ранньому віці.

Тому в 1975 році відбулося реформування системи статевої освіти Швеції. За ініціативою працівників освіти статево виховання стало

невіддільним складником курсу біології, а також було інтегровано в інші навчальні предмети. Зокрема шкільний курс біології містив інформацію про репродуктивну функцію людського організму; курс релігієзнавства – про етичні та моральні норми статевих стосунків; під час вивчення гуманітарних дисциплін розкривалися ті чи інші аспекти, пов'язані з почуттям кохання, пристрасті, людської сексуальності; шкільний курс з охорони здоров'я інформував учнів про засоби контрацепції та профілактику венеричних захворювань тощо [6]. Як переконані працівники освіти, гармонійний сексуальний розвиток і прищеплення раціонального ставлення до цієї сфери людських відносин повинні починатися з раннього періоду розвитку дитини, у якому статеві функції ще не почали виразно виявлятися.

Заняття, як правило, проходили у формі діалогу; на них обговорювалися відповідні питання з демонстрацією фотографій і малюнків. За бажанням і в разі необхідності навчальний заклад запрошував юристів, медиків, психологів, сексологів або представників сексуальних меншин. За навчальним закладом залишалося право вирішувати, як проводити заняття, який добирати матеріал для учнів і викладача, який із ними працюватиме. Наприкінці вивчення курсу, за рішенням навчального закладу, відбувалося тестування або іспит.

У 1977 році на підтримку освітньої політики зі статевого виховання молоді був підготовлений кваліфікований і різнобічний посібник для вчителів із проблем статевого виховання учнів, який довго не публікувався й кілька разів переглядався Парламентом Швеції, оскільки вважалося, що систематичне й відкрите обговорення тем сексуального характеру, спонукатиме молодих людей до дії.

У сучасних навчальних закладах Швеції заняття проводяться в цікавій, невимушеній формі, де, насамперед, акцент робиться на здоровому способі життя, на стриманості у відносинах із протилежною статтю, з урахуванням побажань учнів.

Про ефективність такої моделі статевого виховання свідчить той факт, що за даними асоціації UNICEF, за останні 10 років у Швеції кількість підліткової вагітності знизилася на 80%, а кількість захворювань, що передаються статевим шляхом – на 40% [9].

Крім того, Швеція обрала таку позицію морально-статевої політики, яка передбачає сексуальну просвіту через створення спеціальних клінік для підлітків, що співпрацюють із навчальними закладами, де отримують безкоштовне, широкодоступне й конфіденційне обслуговування у сфері планування сім'ї та проведення абортів, широку рекламу

контрацептивів через засоби масової комунікації та їх доступність [3, с. 185].

Подібного успіху в подоланні негативних явищ серед молоді досягла й Норвегія, у якій становлення системи статевого виховання та статевої просвіти розпочалося з кінця 30-х років ХХ століття з уведенням курсу «Розмноження людини», який згодом став обов'язковим у викладанні біології. Уведення цього курсу до навчального плану було зумовлено необхідністю зменшити кількість підліткових вагітностей і абортів, а також запобіганням венеричним хворобам, що передаються статевим шляхом та СНІДу серед молоді. Надалі розвитку статевого виховання відчувалася й підтримка Відділу у справах освіти та релігії, який доповнив навчальні плани та розширив даний курс такими розділами, як статевий потяг, засоби контрацепції, планування сім'ї, аборти, хвороби, що передаються статевим шляхом.

На початку 70-х років ХХ століття Відділом у справах освіти та релігії до навчальних планів шкіл було введено додатковий предмет «Сім'я» (The Family) і видано довідник для вчителів і батьків. Вивчення предмета допомогло учням зрозуміти суть людського буття, почуття людей, ролі чоловіка та дружини в сім'ї. Зазначимо, що статеве виховання в Норвегії розпочалося у віці 10 років та базувалося не лише на викладанні шкільного курсу з біології, а й на таких предметах, як релігія та філософія життя [7]. Мета статевого виховання в Норвегії полягала в необхідності озброїти дітей такими знаннями, на основі яких вони б могли формувати правильні уявлення про протилежну стать та стосунки між чоловіком і жінкою. Статеве виховання сприяло формуванню в учнів загальнолюдських і моральних цінностей, почуття поваги у відносинах між різними статями, відповідальності за свої дії та вчинки у статевих стосунках та створення сім'ї.

Норвезькі спеціалісти з питань охорони здоров'я дійшли висновку, що впровадження у шкільні навчальні плани предмета «Статеве виховання» є недостатнім у подоланні негативних явищ, що спостерігаються в молодіжному середовищі. Тому наступним кроком у розв'язанні цієї проблеми стало створення «Освітньої програми статевого здоров'я» (Sexual health education programme), яка передбачала постійне інформування молоді про негативні наслідки невпорядкованого статевого життя, запобігання зараженню ВІЛ-інфекцією та венеричними захворюваннями, підлітковій вагітності тощо. Програми спрямовані на поширення інформації про засоби контрацепції, про підготовку до подружнього життя, планування сім'ї тощо.

Програми такого типу діють і у сучасній Норвегії. Однією з них є курс, що проводиться студентами медичних коледжів. Перевагою означеної програми є те, що до її реалізації залучено молодь із достатнім рівнем володіння знань, необхідних для того, щоб вільно обговорювати з підлітками проблеми сексуальності [5].

У 80-х роках минулого століття було створено Норвезьку організацію клінічної сексології (The Norwegian Society of Clinical Sexology), яка не лише ознайомлювала молодь із питаннями статевого виховання, а й сприяла зниженню негативних явищ у статевій поведінці підлітків через співпрацю вчителів і працівників охорони здоров'я, а також завдяки підтримці батьків [4].

У 1998 та 1999 роках Скандинавська асоціація з питань сексології (the Nordic Sexological Societies) отримала значну урядову підтримку від Кабінету Міністрів Норвегії щодо розвитку клінічної сексології у скандинавських країнах [6].

Завдяки означеним заходам відбулася об'єднання сексології з клінічною практикою. Вважаємо таку модель статевого виховання результативною, оскільки за даними асоціації UNICEF, незважаючи на глобалізаційні процеси у світі, за останні 30 років Норвегія спромоглася зменшити кількість підліткових вагітностей і абортів на 72% [4].

Отже, при порівнянні систем статевого виховання в Норвегії та Швеції можна помітити їх подібність.

Процес становлення статевого виховання в Німеччині особливо яскраво виражений у період відродження та інтенсивного його розвитку – післявоєнний період, коли на цій території було створено дві держави – Німецьку Демократичну Республіку (НДР) і Федеративну Республіку Німеччини (ФРН). Істотним у статевому вихованні в НДР було те, що його почали розглядати як частину виховання загалом і водночас як підготовку до шлюбу та створення сім'ї. Проблеми статевого виховання порушувалися на уроках біології, релігії, етики, природознавства та ін. На початку 80-х років ХХ століття цілі статевого виховання поєднувалися з підготовкою до дорослого життя та підтримкою підлітків у період статевого дозрівання, а з середини 80-х років розгорнулася офіційна робота з молоддю щодо профілактики СНІДу [2].

У цей же час у ФРН функціонували два паралельні напрями: християнсько-міщанський і ліберально-ідеологічний. Перший передбачав відмову у праві на сексуальну активність. У підручниках із біології в 50-х роках ХХ століття були відсутні теми статевого дозрівання й статевого розмноження. Представники цього

напряму характеризували дитинство як асексуальний період, а сексуальний розвиток молоді сприймали як негативний, пропагуючи дошлюбну цнотливість, що є результатом формування настанови на здорову сім'ю. Натомість ліберально-ідеологічна тенденція пропагувала й ідеалізувала секс, якому людина мала слугувати все життя. Тому з кінця 60-х років у початковій школі було введено предмет зі статевого виховання, але він не відповідав нормам моралі, оскільки схвалювався секс у підлітковому віці та гомосексуальність. Це стало джерелом напруження і конфліктів у суспільстві, навчальних закладах, родин [2]. Згодом став очевидним негативний вплив політики «вільної сексуальної активності», унаслідок якої зросла кількість абортів і знизився рівень народжуваності, збільшилася кількість жіночих захворювань, причиною виникнення яких були саме ранні статеві відносини, а також кількість зґвалтувань, насилля й убивств на сексуальному ґрунті, підвищився рівень гомосексуальності.

Навчальними закладами Німеччини накопичений значний педагогічний досвід щодо статевого виховання молоді, формування відповідних ідей та розробки практичних методик у цій сфері. Виховання «громадянина демократичної держави» німецька педагогіка розглядала невіддільно від статевої соціалізації особистості. Так, Й. Зейде (1963), К. Бах (1969), Г. Кентлер (1970), М. Гемпель, Л. Кляймшмідт, К. Павек, Б. Швенке та інші науковці 70-80-х рр. ХХ століття досліджували проблеми статевого виховання у навчальних закладах, питання міжстатевих стосунків і значення педагогічного впливу на них.

Кінець ХХ–початок ХХІ століття характеризується в Німеччині новим поглядом на міжстеві взаємини. Саме через статеve виховання намагалися розв'язати такі питання, як рівноправність чоловіків і жінок у суспільстві, сексуальне самовизначення дітей і молоді, сексуальне насилля щодо них, одностатеве партнерство тощо. На сучасному етапі в Німеччині діяльність навчальних закладів зі статевого та дошлюбного виховання поєднана з роботою центрів, що надають консультативну та соціальну допомогу підліткам [2].

У навчальних планах статеve виховання визначено як частину загального виховання через взаєморозуміння, взаємодопомогу один одному. У Німеччині програми з розвитку статевого виховання підтримують постійна Конференція міністрів освіти і культури, органи управління та керівництва освітою федеральних земель.

Характерними рисами статевого виховання школярів Німеччини є системність в організації

виховного процесу у статеvй сфері; вплив державних програм на зміст і способи реалізації статевого виховання; спрямованість виховного процесу на задоволення потреб учнів та розвиток у них статевої ідентичності; упровадження спеціального навчального предмета та внесення відповідних тем до програми інших навчальних дисциплін, які сприяють формуванню нормальних статевиx взаємин.

У період реформування польського суспільства, серйозних змін, які відбуваються в житті Польщі, проблема статевого виховання стала однією з актуальних соціальних проблем. Повноцінний аналіз теоретичних і практичних проблем формування моральних стосунків підлітків різної статі, підготовки молоді до сімейного життя неможливо здійснити без вивчення праць польських педагогів, що присвячені проблемам морально-статевого виховання (М. Браун-Галковська, В. Брейнак, В. Фіялковський, З. Іздебський), підготовки до виконання подружніх і сімейних ролей (К. Островська, М. Козакевич), специфіці польської системи сексуального виховання учнів (Г. Венглярчик, В. Оконь).

Польськими науковцями статеve виховання розглядається як важливий і невіддільний складник процесу виховання, чому сприяє викладання предмета «Підготовка до життя в сім'ї», який має статус повноцінної навчальної дисципліни, передбаченої шкільним компонентом навчального плану. Метою її є стимулювання розвитку здорової, інтегрованої особистості, відповідальної за реалізацію стилю життя, який гарантує розв'язання проблем, пов'язаних із фізичним, психічним і статеvim розвитком людини, а також виховання загальнолюдських і сімейних цінностей.

Передумовами статевого виховання та підготовки до дорослого життя в навчальних закладах Польщі стала низка негативних факторів, зокрема деградація людської моралі; ранне статеve життя і як наслідок – поширення хвороб, що передаються статеvim шляхом, зокрема й ВІЛ-інфекції, бездоглядність дітей і підлітків. Уміло й тактовно організоване виховання учнівської молоді мало б допомогти зберегти моральне, фізичне та статеve здоров'я молодого покоління.

Наприкінці ХХ століття польське суспільство пережило кризу, що стосувалася проблем статі та статевиx взаємин: зменшилася кількість шлюбів і водночас збільшилася кількість розлучень, різко знизилася народжуваність у сім'ях, проте зріс відсоток позашлюбної народжуваності. Все це зумовило потребу додаткової допомоги батькам у їх виховній ролі, у формуванні здорового способу

життя підлітків, підготовки їх до дорослого життя.

З'ясовано, що статеве виховання та підготовка молоді до сімейного життя в навчальних закладах Польщі пройшла шлях від факультативних занять до обов'язкового самостійного предмета, долаючи перешкоди, зокрема протести батьків проти сексуальної освіти та статевого виховання у школі, недостатність коштів на реалізацію цієї програми, брак належної матеріально-технічної бази. Як наслідок – більшість опитаних вважає формування знань з основ дорослого життя необхідним.

Метою таких занять є підтримка виховної роботи сім'ї і допомога в досягненні психосексуальної зрілості молодого покоління, а також формування відповідального батьківства [1].

В організації статевого виховання й підготовки молоді до сімейного життя в Польщі домінує компетентісно орієнтований підхід, а питання реалізації змісту сексуального виховання молоді в Польщі розглядаються Міністерством освіти спільно з Єпископатом.

Підготовка учнів до сімейного життя, їх статеве виховання – складник загального процесу виховної роботи навчальних закладів, позашкільних установ та сім'ї. Статеве виховання – це система педагогічних, медичних, правових заходів, спрямованих на формування правильного ставлення дітей і підлітків до питань статі та статевого життя. Як переконані науковці Польщі, статеве виховання сприяє гармонійному розвитку особистості, готує дітей і підлітків до майбутнього дорослого життя, допомагає їм у формуванні духовних цінностей та навичок культури здоров'я. У процесі статевого виховання відбувається урахування вікових особливостей, прискорений статевий розвиток учнів, запобігання поширенню негативних тенденцій у молодіжному середовищі [1].

У програмах підготовки до виконання важливих суспільних ролей (батьківських, подружніх, професійних, громадянських) виділено тематичні групи для опрацювання на заняттях основного курсу в навчальних закладах.

Одну з груп становлять теми, пов'язані зі збереженням життя та здоров'я підлітків, до яких належать такі: хвороби, які передаються статевим шляхом, зокрема й СНІД, їх профілактика; методи і засоби контрацепції, їх результативність, побічні ефекти; психологічний і моральний аспект їх застосування; аборт – загроза для фізичного і психічного здоров'я;

медичний, психічний і моральний аспект статевого стосунків [1].

Результати аналізу тематики занять свідчать, що метою програми є формування усвідомленої потреби у здоровому способі життя; потреби прийняття відповідальних рішень у взаєминах із протилежною статтю; забезпечення учнів життєвими компетентностями щодо збереження здоров'я й розвитку позитивних потенцій учня.

Польські спеціалісти в галузі освіти та медицини переконані, що виховну роботу з питань статевого виховання необхідно розпочинати ще до того, як почнеться формування сексуальної зрілості та усвідомлення належності до певної статі. Адже саме в ранньому підлітковому періоді відбувається формування ідеалів про протилежну стать та уявлення про стосунки між чоловіком і жінкою.

Висновки. Особливостями становлення системи статевого виховання учнівської молоді в країнах Євросоюзу є переконання в необхідності здійснювати статеве виховання молоді не лише під час викладання спеціалізованих дисциплін, а й при вивченні інших навчальних предметів (скандинавські країни), де заняття проходять цікаво, невимушено, у формі діалогу з обговоренням питань статевого характеру, коли акцент робиться на здоровому способі життя, на стриманості у відносинах з протилежною статтю.

У Німеччині спостерігається системність в організації виховного процесу у статевої сфері, відчувається вплив державних програм на зміст і способи реалізації статевого виховання та спрямованість виховного процесу на задоволення потреб учнів і розвиток у них статевої ідентичності. У навчальних закладах впроваджено спеціальний навчальний предмет із питань статевого виховання, окремі теми внесені до програм інших навчальних дисциплін, що сприяє формуванню нормальних статевого взаємин.

Польські спеціалісти в галузі освіти та медицини переконані, що виховну роботу з питань статевого виховання необхідно розпочинати ще до того, як почнеться формування сексуальної зрілості та усвідомлення належності до відповідної статі.

Крім того, такий підхід щодо статевого виховання передбачає цілеспрямоване залучення до цього процесу, крім власне навчальних установ, також і суспільних інститутів.

Позитивні ідеї досвіду країн Євросоюзу у статевого вихованні учнівської молоді можуть стати орієнтирами у формуванні вітчизняної концепції освіти.

Список використаних джерел

1. Даценко І. М. Підготовка учнівської молоді до життя в сім'ї у республіці Польща: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Ірина Миколаївна Даценко. – Тернопіль, 2008. — 251 с.
2. Паничок Т. Я. Статеве виховання учнівської молоді у Німеччині: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Тетяна Ярославівна Паничок. – Тернопіль, 2010. – 276 с.
3. Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн: монографія / за ред. члена-кореспондента АПН України, проф. В. Кравця. – Тернопіль: ТзОВ «Видавництво Астон», 2009. – 206 с.
4. Allison L. Sex education, teenage pregnancy and the abortion debate [Електронний ресурс] / Lyn Allison. – Режим доступу: <http://www.onlineopinion.com.au/view.asp?article=2844&page=2>. – Назва з екрану.
5. Bartz T. Sex education in multicultural Norway / Tiffany Bartz // Sex Education. – 2007. — V. 7. — P. 17–33.
6. Edgardh K. Adolescent sexual health in Sweden [Електронний ресурс] / K. Edgardh. – Режим доступу: <http://sti.bmj.com/content/78/5/352.full>. – Назва з екрану.
7. Egeland I. Sex education in Norway [Електронний ресурс] / I. Egeland. – Режим доступу: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12178333>. – Назва з екрану.
8. Kuzma M. Whatever Happened to Sex in Scandinavia? [Електронний ресурс] / Marta Kuzma. — Режим доступу: <http://www.afterall.org/journal/issue.17/whatever.happened.sex.scandinavia.i.am.curious>. – Назва з екрану.
9. Monbiot G. Joy of sex education / George Monbiot // Journal of Adolescent Health Care. – 1989. – V. 10. – Issue 3. – P. 231–236.
10. Norway [Електронний ресурс] / Elsa Almes, Esben Esther, Pirelli Benestad // The International Encyclopedia of Sexuality. – Режим доступу: <http://www2.hu-berlin.de/sexology/IES/norway.html>. – Назва з екрану.

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Бялик Оксана Василівна

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
вул. Садова, 2, м. Умань,
Черкаська область, 20300, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v0i11.741

Надійшла до редакції: 06.11.2013 р.

Прийнята до друку: 10.12.2013 р.

References

1. Datsenko I. M. (2008). *Preparation of students for the life in the family in Poland*: thesis for the degree of Candidate of pedagogical sciences: 13.00.07. Ternopil'. [in Ukrainian].
2. Panychok T. Ya. (2010). *Sex education of students in Germany*: thesis for the degree of Candidate of pedagogical sciences: 13.00.07. Ternopil'. [in Ukrainian].
3. *Sex socialization and preparation of students for the family life in pedagogy and schooling in foreign countries*: [Monograph].(2009). In V. Kravets'. Ternopil': TzOV «Aston Publishers». [in Ukrainian].
4. Allison L. *Sex education, teenage pregnancy and the abortion debate*. Retrieved from <http://www.onlineopinion.com.au/view.asp?article=2844&page=2>. [in English].
5. Bartz T. (2007). *Sex education in multicultural Norway*. Sex Education. 7. 17-33. [in English].
6. Edgardh K. *Adolescent sexual health in Sweden*. Retrieved from <http://sti.bmj.com/content/78/5/352>. [in English].
7. Egeland I. *Sex education in Norway*. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12178333>. [in English].
8. Kuzma M. *Whatever Happened to Sex in Scandinavia?* Retrieved from <http://www.afterall.org/journal/issue.17/whatever.happened.sex.scandinavia.i.am.curious>. [in English].
9. Monbiot G. (1989). *Joy of sex education*. Journal of Adolescent Health Care. 10 (3). 231-236. [in English].
10. *The International Encyclopedia of Sexuality*. Retrieved from <http://www2.hu-berlin.de/sexology/IES/norway.html>. [in English].